

ΕΝΘΥΜΗΣΕΙΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΝΩ ΣΚΟΤΙΝΑΣ

Η Άνω Σκοτίνα βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του Ολύμπου. Σήμερα είναι ένα εγκαταλειμμένο χωριό, το οποίο κατοικείται τους καλοκαιρινούς, κυρίως, μήνες. Οι κάτοικοι του το εγκατέλειψαν στα τέλη της δεκαετίας του '40 - αρχές του '50 και εγκαταστάθηκαν στους πρόποδες του Ολύμπου, όπου βρίσκεται η σημερινή Σκοτίνα. Η Άνω Σκοτίνα κατοικούνταν ήδη από τον 16ο αιώνα, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τη χρονολόγηση του ναού του αγίου Αθανασίου. Ο μεγάλος αυτός ναός των κοιμητηρίων της κοινότητος είναι εσωτερικά αγιογραφημένος με αξιόλογες τοιχογραφίες του 16ου αιώνος. Στον οικισμό, όμως, υπάρχει και ένας δεύτερος ναός, ο ενοριακός ναός της Κοιμήσεως Θεοτόκου, που ανεγέρθηκε όπως αναφέρει η σχετική κτητορική επιγραφή το 1862¹ με δαπάνες του Πατριάρχου Αλεξανδρείας Καλλινίκου (1800-1889)², ο οποίος καταγόταν από τη Σκοτίνα. Πρόκειται για

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Γ.Δ.Μ.	= Γενική Διοίκηση Μακεδονίας.
C.G.I.	= Italia sacra. Studi e testi di storia ecclesiastica. No 20. La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo. Atti del convegno interecclesiale, Bari 30 Apr - 4 Maggio 1969, Padova 1973.
E.A.	= Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως.
Θ.	= Θεολογία.
Θ.Η.	= Θεσσαλικό Ημερολόγιο.
Θ.Η.Ε.	= Θρησκευτική και Ηθική Εγκυροπαίδεια.
I.A.M.	= Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας.
I.E.E.	= Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Εκδοτικής Αθηνών).
MN.	= Μνημοσύνη.
N.I.E.E	= Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.
N.Σ.Μ.Ι.Ο.Κ.Π.	= Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία. Ιστορία - Οικονομία - Κοινωνία - Πολιτισμός, Α'-Β', Θεσσαλονίκη α.χ.ε.
O.	= Ορθοδοξία.
P.I.I.M.K.	= Πανόραμα Ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Κίτρους, τόμ. Α', Κατερίνη 1999.
Π.Ε.Ρ.	= Περραϊβία.
X.Θ.Ε.Μ.Σ.Θ.	= Χριστιανική Θεσσαλονίκη. Η Επαρχιακή Μητροπολιτική Σύνοδος Θεσσαλονίκης. Πρακτικά του ΙΓ' Επιστημονικού Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 2000.

1. Η επιγραφή βρίσκεται στο υπερώ του γυναικωνίτη του ιερού ναού της Κοιμήσεως Θεοτόκου Άνω Σκοτίνας και συγκεχριμένα αριστερά και δεξιά τοιχογραφίας που απεικονίζει την Κοίμηση της Θεοτόκου και αναφέρει:

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ. ΑΝΕΓΕΡΘΕΙΣ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΕΠΙ ΒΑΘΡΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΟΝΟΜΑΣΙΑΣ. ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ 1862.

2. Ο Καλλίνικος γεννήθηκε στη Σκοτίνα το 1800. Νέος εκάρη μοναχός στην ιερά μονή Ολυ-

μία ευρύχωρη τρίκλιτη βασιλική, με αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Σύμφωνα με τα αρχεία του *I.A.M.* και της *G.D.M.* στην κοινότητα κατοικούσαν στις αρχές του 20ού αιώνος, περισσότεροι από 500 κάτοικοι³.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, το χωριό έχει εγκαταλειφτεί, οι κάτοικοι της Σκοτίνας, όμως, συνεχίζουν να συνδέονται με αυτό. Στην Άνω Σκοτίνα, στον ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου γιορτάζουν, με μεγαλοπρέπεια, τη μνήμη της Παναγίας, τη 15η Αυγούστου. Τα τελευταία, όμως, χρόνια, ο ναός έχει υποστεί σημαντικές ζημιές λόγω της καθιζήσεως του εδάφους και χρειάζεται να γίνουν έργα στηρίξεως και συντηρήσεώς του, που αν δε γίνουν, ελλοχεύει ο κίνδυνος στο εγγύς μέλλον να καταστραφεί ο ναός ολοσχερώς.

Τον ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου επισκεφτήκαμε πρόσφατα και, μεταξύ

μπιωτίσσης στην Ελασσόνα. Τα πρώτα του γράμματα διδάχτηκε στην περίφημη σχολή της Τσαγίτσανης. Εργάσθηκε ως πρωτοσύγκελος του μητροπολίτου Σερρών και κατόπιν Μητιλήνης Πορφυρίου. Το 1843 εξελέγη μητροπολίτης Μητιλήνης, ενώ το 1853 προβιβάστηκε στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Το 1858 εξελέγη πατριάρχης Αλεξανδρείας. Στον θόρνο του Αποστόλου Μάρκου παρέμεινε έως το 1861, οπότε παρατίθηκε για λόγους υγείας. Στη συνέχεια, αφού επισκέφτηκε την ιδιαίτερη πατρίδα του και τη μονή Ολυμπιωτίσσης, έζησε έως το τέλος της ζωής του στη Μητιλήνη. Υπήρξε υπέρμαχος της Ορθοδοξίας και προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών. Χάρη στην υπομονή και τη διπλωματία που επέδειξε σ' όλη τη διάρκεια του βίου του, επέλυσε πολλά προβλήματα της Μητιλήνης. Βοήθησε τους Έλληνες και τους Μουσουλμάνους της Χίου και της Μητιλήνης, όταν αυτοί επλήγησαν από καταστροφικούς σεισμούς. Σ' αυτόν οφείλεται η ανέγερση του μητροπολιτικού ναού της Μητιλήνης, που τιμάται στον άγιο Θεράποντα. Αγαπούσε πολύ την ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Σκοτίνα, και πάντα επικοινωνούσε με τους κατοίκους της. Με δικά του έξοδα οικοδομήθηκε δημοτικό σχολείο, ενώ κατέθεσε χρηματικό ποσό για τη μισθοδοσία των διδασκάλων του. Ανήγειρε, επίσης, τον ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου. Πέθανε πλήρης ημερών το 1889.

Για τον Καλλίνικο βλ. Ε. Κλεομβρότου, *Καλλίνικος, Μητροπολίτης Μητιλήνης ο μετέπειτα πατριάρχης Αλεξανδρείας (1800-1889)*, Μητιλήνη 1934· του ίδιου, *Το ευρεθέν αρχείον των Πατριάρχων Αλεξανδρείας Καλλίνικου*, Μητιλήνη 1938· Ε. Σκουφαράς, *Ολιγυπιώτισσα*, Αθήναι 1967, σσ. 27-28, 86, 165, 166, 168, 176, 178, 199· I. Μοντζούρης, «*Καλλίνικος*», Θ.Η.Ε., τ. 7, στ. 250· Φ. Αγγελάτος, «*Συμβολή εις την ιστορίαν των ιεράρχων Καλλίνικου Κυπαρίσσης ως μητροπολίτου Θεσσαλονίκης (1853-1858)*», *Μνήμη Ιωάννου Αναστασίου, Θεσσαλονίκη* 1992, σσ. 35-39· B. Κουκουσάς, «*Ο εκ Σκοτίνης Πατριάρχης Αλεξανδρείας Καλλίνικος*», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 281-298.

3. Το έτος 1909 ο πληθυσμός της Σκοτίνας ανερχόταν σε 530 κατοίκους, που ζούσαν σε 103 οικίες. Τούρκοι δεν διέμεναν στην κοινότητα και οι κάτοικοι ήταν όλοι Έλληνες. Την ίδια περίοδο η Βροντού είχε 300 κατοίκους, η Καρίτσα 900, ο Καταχάς 240, ο Κορυννός 521 (252 Έλληνες και 269 Τούρκους), η Κουντουριώτισσα 400 (διατηρήθηκε η ορθογραφία των ονομάτων των κοινοτήτων). Βλ. *I.A.M.*, *G.D.M.*, φάγ. 44, σ. 21.

Σε αναφορά του Διοικητικού Επιτρόπου της Υποδιοικήσεως Κατερίνης, με ημερομηνία 16-8-1913, καταγράφεται ο πληθυσμός της υποδιοικήσεως, μετά την απέλευθέωσή της από τον τουρκικό ζυγό. Σύμφωνα μ' αυτή, η Σκοτίνα είχε πληθυσμό 584 κατοίκους (317 άνδρες και 267 γυναίκες). Ο πληθυσμός άλλων κοινοτήτων την περίοδο αυτή ήταν: Βροντού 468 κάτοικοι, Καρίτσα 836, Καταχάς 103, με Βλαχοποιμένες να παραχειμάζουν στα όριά τουν, Κορυννός 431, από τους οποίους οι 192 ήταν μουσουλμάνοι, Κουντουριώτισσα 395, με Βλαχοποιμένες να παραχειμάζουν στην περιοχή, Πούργια 305, Παλιονεστάνη 280. Βλ. *I.A.M.*, *G.D.M.*, φάγ. 54, Πίναξ του πληθυσμού της Υποδιοικήσεως Κατερίνης.

των άλλων, εξετάσαμε τα λειτουργικά του βιβλία, τα περισσότερα από τα οποία αποτελούν εκδόσεις του τυπογραφείου «Φοίνικος» της Βενετίας⁴. Στα εσώφυλλα των βιβλίων υπάρχουν πολλές πληροφορίες γραμμένες από ιερείς, ψάλτες και επιτρόπους του ναού και αναφέρονται στην ιστορία του χωριού, αλλά και σε γεγονότα της ευρύτερης περιοχής, της περιόδου 1785-1966. Κληρικοί και λαϊκοί, που οι περισσότεροι των οποίων δεν γνώριζαν σωστά τους ορθογραφικούς και γραμματικούς κανόνες, με ενδιαφέροντα, όμως, για τα δρώμενα της εποχής τους, κατέγραψαν τα ιστορικά, κυρίως, γεγονότα, για να γίνουν κτήμα των επερχόμενων γενεών. Από τις ενθυμήσεις αυτές, πληροφορούμαστε, για πρώτη φορά, ονόματα ιερέων, επιτρόπων, ψαλτών και διδασκάλων.

Στη συνέχεια της μελέτης μας παραθέτουμε τις ενθυμήσεις αυτές από τα λειτουργικά βιβλία, διατηρώντας την ορθογραφία του κειμένου και ακολουθώντας τη χρονολογία εκδόσεως των βιβλίων. Για τα γεγονότα που θεωρούμε σημαντικά σημειώνουμε ορισμένα σχόλια, καθώς και τη σχετική βιβλιογραφία.

Α. Η ΘΕΙΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, ΛΕΙΨΙΑ ἀψπδ' (1784)

Πρόκειται για την ακολουθία του αγίου Ελευθερίου του οποίου η αγία κάρα φυλασσόταν στη μονή Κλημάδων⁵ (περιοχή Καρνάς). Στην ακολουθία

4. Για τις ελληνικές εκδόσεις της Ιταλίας και ειδικότερα της Βενετίας βλ. E. Legrand, *Bibliographie Hellénique. Ou description Raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, vol. I-IV. Au XVIIe siècle, vol. I-IV. Au XVIIIe siècle, I-II, (ανατύπωση) Bruxelles 1963· Γ. Λαδάς - Αθ. Χατζηζήμος, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1790-1799*, Αθήνα 1973· Θωμ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466ci - 1800)*, τ. Α', Αθήναι 1984 και τ. Β' (παραχτήμα) Αθήναι 1986· Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία - φυλλάδια, τόμος πρώτος, 1801-1818*, Αθήναι 1997. Πρβλ. Ν. Τωμαδάκης, «Η εν Ιταλίᾳ έκδοσις ελληνικών εκκλησιαστικών βιβλίων», C.G.I. 2, σσ. 685-721· Φ. Μαυροειδής, «Ειδήσεις για τα ελληνικά τυπογραφεία της Ιταλίας του 16ου αιώνα», Δωδώνη (1975) 235-252· Δ. Ζακυθινός, *Μεταβυζαντινά και νέα ελληνικά*, Αθήναι 1978, σσ. 41, 317-320· Ζ. Τσιρπανής, *Ελληνικές παροικίες και εκκλησίες στην περιοχή του Οτραντο (16ος αι.)*. Μαρτυρίες και προβλήματα, Πάτραι 1992, σ. 34· Γ. Ζώρας, «Πνευματικός βίος και παιδεία. Η δράση των Ελλήνων λογίων στη Δύση. Μεταφράσεις, τυπογραφεία, χειρόγραφα, κωδικογράφοι», I.E.E., τ. I', σσ. 364-365· Α. Βακαλόπουλος, «Η αναγέννηση του Ελληνισμού (1669-1821). Επισκόπηση του Ελληνισμού κατά περιοχές, Ιταλία», I.E.E., τ. IA', σ. 239.

5. Για τη μονή Κλημάδων, που σήμερα είναι κατεστραμμένη, βλ. Θεία και Ιερά ακολουθία του αγίου Ιερομάρτυρος Ελευθερίου, Εν Λειψίᾳ της Σαξωνίας, ἀψπδ' · Στ. Δαλαμπύρας, «Το μοναστήρι της αγίας Τριάδας των Κλημάδων Ολύμπου», Θ.Η. Ζ' (1984) 41-46· Β. Κουκουσάς, «Ο πνευματικός πολιτισμός του Ολύμπου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», Ο Ολύμπος στους αιώνες, Πρακτικά του ΣΤ' Συνεδρίου Ελασσόνα 1992, Ελασσόνα 1994, σσ. 278-279, 282 (στο εξής: «Ο πνευματικός πολιτισμός»)· Δ. Ζυγούρης, «Το μοναστήρι των Κλημάδων», Σελίδες από την ιστορία της Καρνάς, Λάρισα 1995, σσ. 37-113. Πρβλ. Ν. Παπαδημητρίου, *Η επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου*, Αθήναι 1984, σσ. 161-167.

του αγίου απουσιάζει η πρώτη σελίδα με τις χρονολογικές ενδείξεις. Διαπιστώνεται, όμως, εύκολα πως πρόκειται για την έκδοση του 1784 από την παραχάτω ενθύμηση:

Ετη -1785 εμ μηνει δηκευ βροή ου - 1 ετούτω το βη βλεί αω ήνα του αγήου ελευθερήου και τό ήφερε ηγούμενως (...) κύρι βη νέδικτος από κλημ δια πρές βηνων του αγίου.

Προφανώς το βιβλίο αυτό, μόλις εκδόθηκε, δωρήθηκε από τον ηγούμενο της μονής Κλημάδων Βενέδικτο στον ναό Κοιμήσεως Θεοτόκου Σκοτίνας, με τον οποίο η μονή διατηρούσε καλές σχέσεις αφού στην περιοχή της είχε βοσκοτόπια⁶. Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από δύο άλλες ενθυμήσεις που καταγράφονται:

a. Ετούτο τό βιβλίο αφιερώθη εις την Ιεράν Μονήν των Κλημάντων εκείθε η αγία κάρα του Αγίου Ιερομάρτυρος Ελευθερίου ευρίσκεται. παρ' αυτού αφιερώθη εις το χωρίον Σκοτίνης Ολύμπου εις τον Ναόν της Κοιμήσεως της Θεο(όκου). 1874 8 Φεβρουαρίου Σκοτ(ίνα).

Την αφέρωση αυτή, αν κρίνουμε από τον γραφικό χαρακτήρα και τη χρονολογία, κατέγραψε ο ιερέας Αντώνιος Μιχαήλ Καρακαφίρης, που υπογράφει την παραχάτω ενθύμηση.

β. Ετούτο το βιβλίο αφιερώθη εις την Ιεράν Μονήν των Κλημάδων ἐνθα η αγία κάρα του αγίου ιερομάρτυρος Ελευ(θε)ρίου ευρίσκεται. Παρ' αυτού αφιερώθη εις το χωρίον Σκοτίνης Ολύμπου εις τον ναόν της Κοιμήσεως της υπεραγίας δεσποίνης ημών Θεοτόκου και αειπαρθ(ένου) Μαρίας ἐνακα λοίποντας η ακολουθία του αγίου εν τοις Μηνέοις και ψάλλεται παρά το (...).
1874 Φεβρουαρίου 11

Σκοτ(ίνα). ο εφιμέριος της αυτής εκκλισίας αμαρτωλός παπα Αντώνιος Μιχαήλ Καρακαφίρης.

Ο ίδιος ιερέας κατέγραψε και το γνωστό:

Ουτο ψάλλαι Κύριε Ιησού Χριστέ νιέ καί λόγε του Θεου του Ζωντος ελέη(σόν με) των αμαρτολων. ααοδ (1874).

Στην ίδια ακολουθία υπάρχουν, ακόμη, οι υπογραφές των:

Θωμα Παπα Σακελλάριου με χρονολογία 8 Ιουλίου 1918, Οικονόμου Ιωάννη Μπιλιάγκα (1966), καθώς και του παπα Αντώνιου Χρυσάφη (χωρίς χρονολογία), τον οποίο συναντούμε να υπογράφει, το 1904, σε Μηναίο του Φεβρουαρίου του 1870.

6. Σχετικά με τα βοσκοτόπια της μονής στην περιοχή της Σκοτίνας βλ. την επιστολή του τελευταίου ηγουμένου της μονής Αγαθαγγέλου, στις αρχές του αιώνος μας προς τους πρωκτίους της Σκοτίνας, όπου αναφέρει μεταξύ των άλλων: ...η ημετέρα Μονή των Κλημάδων ἔχει αρκετά βοσκοτόπια εις τον τόπο σας.... Βλ. Β. Κουκουσάς, «Ο πνευματικός πολιτισμός», θ.π., σ. 278.

Β. ΜΗΝΑΙΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, ΒΕΝΕΤΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ ΦΟΙΝΙΚΟΣ - 1870

Οι δύο ενθυμήσεις που περιέχονται στο Μηναίο αναφέρονται σε γεγονότα που διαδραματίζονται στην ευρύτερη περιοχή της Σκοτίνας, κατά την επανάσταση της Μακεδονίας του 1878⁷.

α. Ενθίμιασιν. 1878 Μαρτίου 26 ήλθεν ένα τα πούρι Ασκέρι (800) Ανθρόπι και ήμισι 400 Ανθρόποι εκάθι(σαν) ... και ήμισι εις το χωρίον (λέξη δυσανάγνωστη) και έκαμαν πολήν (ζημίαν;) και τά πλησιόχωρα την κάθε μίαν ημέραν εξόδεψαν.....οκάδες κρέας και εκατόν όλο όκες χορτάρι και έγιναν....φθοραί εις τά χωρία.

Παπα γεώργιος Ιωάννου γράφω διά ενθύ(μιον).

Οι κάτοικοι της Σκοτίνας, μαζί με τους κατοίκους της Λεπτοκαρυάς και του Παντελεήμονος, βοήθησαν τους επαναστάτες στην κατάληψη του Κάστρου του Πλαταμώνος που κατείχαν οι Οθωμανοί το χρονικό διάστημα 20 Φεβρουαρίου έως 2 Μαρτίου του 1878⁸. Οι κινήσεις των τουρκικών στρατευμάτων στην περιοχή είναι συνέπεια της ενεργούς συμμετοχής των κατοίκων της Σκοτίνας και των άλλων περιοχών στο πλευρό των Ελλήνων επαναστατών.

Από τη δεύτερη ενθύμηση διακρίνονται μόνο κάποιες λέξεις, διότι το τμήμα της σελίδος στο οποίο καταγράφεται είναι σχισμένο:

β. 1877 Σκοτίνει

1877 Σεπτεμβρίου 14

7. Για την επανάσταση της Μακεδονίας του 1878, τους πρωτεργάτες της, την καταστροφή του Λιτοχώρου, καθώς και για τα αίτια της αποτυχίας της βλ. Μ. Σεϊζάνης, *Η πολιτική της Ελλάδος και η επανάσταση του 1878 εν Μακεδονίᾳ, Ηπείρω και Θεσσαλία, Έν Αθήναις 1878· Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων Ιεζεκήλ,*, «Η επανάσταση του 1878 και ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος», Θ. 9 (1931) 249-255· του ίδιου, «Ο Επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος», Θ. 10 (1932) 140-142· Ι. Νοτάρης, Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 από το αρχείο του Στεφάνου Νικολ. Δραγούμη, Θεσσαλονίκη 1966· του ίδιου, «Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία», MN. 1 (1967) 87-99· του ίδιου, *Η επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1973·* Κλ. Πολύζου-Μαμέλη, *Ιστορία του Κολινδρού. Με ευρύτατη επισκόπηση γεωγραφική, ιστορική εθνολογική της Πιερίας, Θεσσαλονίκη 1972*, σσ. 128-151· Εναγ. Κωφός, *Η επανάσταση στη Μακεδονία κατά το 1878. Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως, Θεσσαλονίκη 1969-* του ίδιου, *Ο Αντάρτης Επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, Αθήνα - Γιάννινα -εκδόσεις Δωδώνη-* 1992· Στ. Παπαδόπουλος, *Η Επανάσταση του 1854 και 1878 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970·* Γ. Λυριτζής, «Ένα χειρόγραφο σημείωμα του οπλαρχηγού Ιωαν. Λαζού για τη μάχη της Πέτρας στα 1878», PEP. 7 (Νοέμβριος 1974) 13-15· Γ. Μπουρούζικας, *Η επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1979·* Ν. Κάκαλουν, *Το Λιτόχωρο κατά την επανάσταση του 1878 και ο Ευάγγελος Κοροβάγκος, Λιτόχωρο 1992.*

8. Βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική ιστορία 1204-1940, Θεσσαλονίκη 1990*, σ. 266 (στο εξής: *Νεοελληνική ιστορία*) του ίδιου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1991*, σ. 227 (στο εξής: *Βόρειος Ελληνισμός*).

μεγάλην ζημίαν εις το χωρ(ίον).....
καὶ το χωρίον ζημίαν καὶ εις α.....
έξω ἀλα.....

Παπαγεώργιος Ιω.....

Στο ίδιο βιβλίο υπάρχουν, επίσης, οι υπογραφές των:

Παπα Αντώνη Χρυσάφη εκ Ραψάνης ελυτούργισα 24 Φεβρουαρίου 1904
και του μελλοντικού ιερέα

Ιωάννη Γεωρ. Μπιλιάγγα εις ενθύμισιν 1910.

Γ. ΜΗΝΑΙΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟΥ, ΒΕΝΕΤΙΑ -ΕΚΔΟΣΗ ΦΟΙΝΙΚΟΣ- 1870

Η ενθύμηση αυτή μας παραδίδει τις ακριβείς καταστροφές που υπέστη το Λιτόχωρο το 1878:

*1878. Φευρουαρίου 16. Εβγίκαν Αντάρτες εις τα χωρίαν και εκάθισαν
ημέρας δέκα δέκα εις το λιτόχωρον ἵστερον ενγίκαν ο στρατός ο οθωμανικός
8 χιλιάδες οκτώ χιλιάδες και επολέμισαν και ἔκαψαν το λιτόχωρον και ἔκα-
μιαν μεγάλιν ζημίαν, καὶ ἔκαψαν σπίτια 380 τριακόσια ογδόντα και δέκα
εκλισίας και λάνθρους εσκόρπισαν και επάησαν εις Θεσσαλονίκιν.*

Παπαγεώργιος Ιωάννου γράφω διά ενθύμισιν.

Μας παρέχονται ακριβή στοιχεία για τις υλικές ζημιές που υπέστη η κω-
μόπολη του Λιτοχώρου από τους Οθωμανούς κατά την επανάσταση του 1878,
όταν καταστάφηκαν 380 οικίες και 10 ναοί⁹. Πληροφορούμαστε, ακόμη, τον
αριθμό των Οθωμανών στρατιωτών (8.000) και το γεγονός ότι πολλοί κάτοι-
κοι ζήτησαν καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη.

Υπάρχουν, φυσικά, οι γνωστές κατάρες γι' αυτούς που θα τολμήσουν να
κλέψουν το βιβλίο:

a. *1880 Τούτο το Μηνέον υπάρχει κτῆμα της εκλησίας και της υπεραγίας
θεοτόκου και αεί παρθένου Μαρίας και όποιος θα το πάρι θα ἔχει την κατά-
ραν της Παναγίας.*

b. *1880 εις Σκοτίνα εγώ όμως Πρότον το μινέων υπάρχει κτῆμα της
εκλησίας θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας.*

Το ίδιο νόημα έχει και η παρακάτω αναφορά:

9. Ο αριθμός των οικιών και των ναών που κατεστράφησαν από τους Οθωμανούς, σύμ-
φωνα με τον Κ. Βακαλόπουλο είναι 300 οικίες και 9 ναοί. Βλ. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική
ιστορία*, ό.π., σ. 268· τον ίδιον, *Βόρειος Ελληνισμός*, ό.π., σ. 230-232. Ακόμη η ενθύμηση ανα-
φέρει ότι το Λιτόχωρο καταστράφηκε τη 16η Φεβρουαρίου, ενώ ο Κ. Βακαλόπουλος την 3/15 με
4/16 Μαρτίου. Βλ. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 268· τον ίδιον, *Βόρειος Ελλη-
νισμός*, ό.π., σ. 230-232.

1880 εις Σκοτίνα. εγώ όμως πρότον το μινέων υπάρχει κτημα της εκλησίας και υπεραγίας Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας.

Εγώ Αστέριος Δημητρίου γράφω και μαρτυρώ.

Υπάρχουν, ακόμη, υπογραφές του Θωμά Παπα Σακελάριου με ημερομηνία 27 Απριλίου 1918.

Ο ίδιος λίγο παραπάνω τονίζει:

Σκοτίνη τη 23 Απριλίου 1920. το παρόν Μηναίον του Απριλίου υπάρχει συν τοις άλλοις βιβλίοις εν τω Ιερω Ναω της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Δ. ΜΗΝΑΙΟΝ ΙΟΥΛΙΟΥ, ΒΕΝΕΤΙΑ -ΕΚΔΟΣΗ ΦΟΙΝΙΚΟΣ - 1870

Στο βιβλίο αυτό υπάρχουν οκτώ ενθυμήσεις που αναφέρονται σε διάφορα θέματα.

a. Τη 8 Ιουλίου 1895 μνήσθητη Κύρη του επησκόπου ημαν θεωκλήτου αυτό το χαρτί είναι από τήν εκλησίαν και είναι βακουφικον και όχι άλο. εγώ ο ίος Κωνσταντίνος Αστερίου Χρισικός γράφω και μαρτιώ όχι άλο ακτλ.

Πρόκειται για τον επίσκοπο Πέτρας Θεόκλητο (1885-1896)¹⁰, ο οποίος μετά τη διάλυση της επισκοπής Πέτρας¹¹ μετατέθηκε στην επισκοπή Κίτρους, απ' όπου παραιτήθηκε το 1904. Προηγουμένως είχε χρηματίσει επίσκοπος Ιερισσού και Αγίου Όρους.

Όσον αφορά στη Σκοτίνα, μετά τη διάλυση της επισκοπής Πλαταμώνος

10. Για τον επίσκοπο Πέτρας και μετέπειτα Κίτρους Θεόκλητο βλ. Αθ. Αγγελόπουλος, «Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και η σημασία αυτής σήμερον», Θ. 48 (1977) 803, 804-805 (στο εξής: «Επισκοπική Σύνοδος»): του ίδιου, «Η επισκοπή Πέτρας Ολύμπου», *Μνήμη Ιωάννου Αναστασίου*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 47 (στο εξής: «Επισκοπή Πέτρας»): του ίδιου, «Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής του Ολύμπου (1890-1896)», *Μακεδονικά* 14 (1974) 68,-69, 70-71, 74-77 (στο εξής: «Συμβολή επισκοπής Πέτρας»): Απ. Γλαβίνας, «Επίσκοποι Κίτρους κατά την τουρκοκρατίαν», *Μακεδονικά* 18 (1978) 89· Αιμ. Τσακόπουλος, «Επισκοπικοί κατάλογοι κατά τους Κώδικας των Υπομνημάτων του Αρχειοφυλακείου του Οικουμενικού Πατριαρχείου», Ο. 33 (1958) 165· «Εκκλησιαστικά χρονικά, Εκλογή επισκόπου Κίτρους», *E.A.* 20 (1896-1897) 226· «Εκκλησιαστικά χρονικά, Επισκοπή Κίτρους», *E.A.* 28 (1904) 89· Αθ. Καραθανάσης - Αντ. Σατραζάνης, *Τα πρακτικά του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Βοδενών*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 12-13, 29, 30, 31, 36, 45, 46, 48, 65, 72, 75, 87, 89· Αθ. Καραθανάσης - αρχ. Γ. Τριανταφυλλίδης, *Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (1905 - 20ός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 15, 41, 27, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 80, 93, 97, 98· Ιγν. Σωτηριάδης, *Συγκεντρωτικός κατάλογος Επισκόπων και Μητροπολιτών Κίτρους*, Π.Ι.Μ.Κ., σσ. 21, 23, 24, 27, 29. βλ., επίσης, τη νεκρολογία του Θεοκλήτου «Πρώτην Κίτρους Θεόκλητος», *E.A.* 31 (1907) 615.

11. Η επισκοπή Πέτρας ενσωματώθηκε στη μητρόπολη Ελασσόνος και στην επισκοπή Κίτρους. βλ. Αγγελόπουλος, *Η συμβολή επισκοπής Πέτρας*, ό.π., σσ. 64, 73-83· του ίδιου, «Επισκοπή Πέτρας», ό.π., σσ. 43, 45, 46, 50· του ίδιου, *Η επισκοπή Πλαταμώνος και οι αρχιερατεύσαντες εν αυτῇ*, Αθήνα 1980, σ. 3· του ίδιου, «Επισκοπική Σύνοδος», ό.π., σ. 798· Γλαβίνας, ό.π., σ. 89· Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 78.

(1881)¹², υπήχθη στην επισκοπή Πέτρας, ενώ μετά και τη διάλυση της επισκοπής Πέτρας αποτέλεσε τμήμα της επισκοπής Κίτρους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η Σκοτίνα, όταν υπαγόταν στην επισκοπή Πέτρας, αλλά και κατά την υπαγωγή της στην επισκοπή Κίτρους, είχε ως επίσκοπο τον Θεόκλητο.

β. μνήμη της αγίας του Χριστου της αγίας εκλισίας αρχιερεόν και επισκόπου του μεγάλου αλεξάνδρου

Ιωάννης Αποστόλου πολίζου

Μιχαήλ Αναγνώστου Γράφω

Το κείμενο είναι χωρίς χρονολογία. Ο Αλέξανδρος είναι ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1903-1910)¹³ στη δικαιοδοσία του οποίου υπαγόταν η επισκοπή Κίτρους.

γ. Ενθύμημον του 1908.

Το 1908 έγινεν *Σίνταγμα εις τους Μωαμεθανούς καί όλοι οι αντάρται απίρθησαν εντός του Ελληνικου εδάφους καταβιβάσθη ο Σουλτάν Χαμίτ καί αναβιβάσαν εις τον θρόνον τον αδελφόν του Μωάμεθ τον ε Πέμπτον καί τόν Χαμίτ τόν εκόμισαν εις τήν Θεσσαλονίκην καί τον έβαλαν εν τη τη φυλακή του 1910 τον εξήγαγον καί εις ποιον μέρος τον μετεκόμισαν άγνωστον εστί*

Γραφω Αθανάσιος Δημητρίου Οικονόμος.

12. Μετά την αλλαγή των συνόρων το 1881 με την προσάρτηση της Θεσσαλίας και μέρους της Νοτίου Ηπείρου στην Ελλάδα οι κοινότητες Ραφάνης, Αμπελακίων και οι μικρότεροι οικισμοί της Θεσσαλίας παρέμειναν τυπικά για λίγα χρόνια με την ονομασία της επισκοπής Πλαταμώνος και προσαρτήθηκαν τελικά το 1899 στη μητρόπολη Λαρίσης. Το Λιτόχωρο και οι κοινότητες Μαλαθριάς, Βροντούς, Λεπτοκαρυάς, Σκοτίνας, Παντελεήμιονος και Πούρλιας, προσαρτήθηκαν στην επισκοπή Πέτρας. Βλ. Αγγελόπουλος, «Επισκοπική Σύνοδος», ο.π., σ. 798· του ίδιου, «Επισκοπή Πλαταμώνος», ο.π., σ. 3, 6, 17· Παπαδημητρίου, ο.π., σ. 129-130, 133-143.

13. Δεν είναι γνωστός κανένας επίσκοπος Κίτρους, Πλαταμώνος ή Πέτρας με το όνομα Αλέξανδρος. Πρόκειται, λοιπόν, για το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν η επισκοπή Κίτρους. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Αλέξανδρος γεννήθηκε στην Αδριανούπολη το 1851. Αρχικά εξελέγη μητροπολίτης Βάρνης (1891), στη συνέχεια Πελαγονίας (1891-1895), Νεοκαισαρείας (1895-1903), Θεσσαλονίκης (1903-1910) και Νικομηδείας (1910-1921). Μετά τη φυγή του ελληνικού πληθυσμού από την επαρχία του εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου και πέθανε το 1928. Βλ. Ι. Κωνσταντινίδης, «Αλέξανδρος ο Ρηγόπουλος», Θ.Η.Ε., τ. 2, σ. 114, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. Ο. Γ' (1928) 194. «Ο Νικομηδείας Αλέξανδρος», Γ.Π. 12 (1928) 306-307· Μητρ. Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, «Λόγος επιμνημόσιος εις τον αείμνηστον μητροπολίτην Νικομηδείας Αλέξανδρον», Γ.Π. 12 (1928) 329-331· Αθ. Αγγελόπουλος, *Βόρειος Μακεδονία, Ο Ελληνισμός της Στρατιάσης*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 190, 196, 210· του ίδιου, «Επισκοπική Σύνοδος», ο.π., σ. 803, 804· Αν. Νανάκης, «Η διοικητική εκκλησιαστική οργάνωση», Ν.Σ.Μ.Ι.Ο.Κ.Π., τ. Α', σ. 109· του ίδιου, «Αρχιερατικές εκλογές στην Επισκοπική Σύνοδο Θεσσαλονίκης», Χ.Θ.Ε.Μ.Σ.Θ., σ. 91· Παντελεήμων Χρυσοφάκης, Μητρ. Θεσσαλονίκης, *Αγιολογικά και Πατερικά*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 149-150· Καραθανάσης - Σατραζάνης, ο.π., σσ. 15, 20, 25· Καραθανάσης - αρχ. Τριανταφυλλίδης, ο.π., σσ. 15, 18, 35, 36, 63, 64, 93, 98, 100, 101, 108.

Τα γεγονότα αναφέρονται στην επανάσταση των Νεοτούρκων του 1908, στο Σύνταγμα που καθιερώθηκε και προέβλεπε θρησκευτική ελευθεροτητή και στην έκπτωση του σουλτάνου Αμπτούλ Χαμίτ (1876-1909) από τον θρόνο¹⁴.

δ. Ενθήμηον.

Τό 1910 ετελείωσεν όλαις ταις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου Σκοτίνης ο Ιωάνν. Γεωργίου Μπιλιάγκας πατρός ορφανός λήγει την έκτην και (λέξη δυσανάγνωστη) εις την Αη του Ελληνικου επί διδασκάλου Τουμαρά Εωνία η μνήμη.

Αθανάσιος Δημ. Οικονόμος

ε. ενθήμησην

1879 η (όνομα δυσανάγνωστο) ηκλεύτη τον Γεώργιον καραγιανήδην ο οποιος της εγνώρισαι και έλεγε ότι

Μιχαήλ Αναγνώστου

στ. ενθήμησην

1879 ένγαλαν τόν διδάσκαλον καραγιανίδην και έβαλαν τον Ιωάνην κροκώβηλον διά τρείς μίνας

Μιχαήλ Αναγνώστου.

Από τις δύο τελευταίες ενθυμήσεις του 1879 γνωρίζουμε τα ονόματα δύο διδασκάλων της Σκοτίνας και αντιλαμβανόμαστε ότι ο Καραγιανίδης απομακρύνθηκε και αντικαταστάθηκε από τον Κροκώβηλο, γιατί απήγαγε μία κοπέλα από τη Σκοτίνα, με σκοπό τον γάμο.

ξ. ενθήμισιν

1877 έτος

έμινεν τά δέκατα εις τήν κάσα δέν πουλήθηκαν αλλά ευχωλίαν έγινεν εις τά χωρία.

Παπα γεώργιος Ιωάννου

Η ενθύμηση αυτή μας πληροφορεί ότι ο φόρος της δεκάτης, που καταβλήθηκε σε είδος, δεν πουλήθηκε και έτσι διευκολύνθηκαν οικονομικά οι κάτοικοι των χωριών.

14. Για την επανάσταση των Νεοτούρκων βλ. Α. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *Ημερολόγιον του πρώτου Βαλκανικού πολέμου*, Θεσσαλονίκη 1962· Αθ. Βερέμης, «Το κίνημα των Νεοτούρκων και οι άμεσες συνέπειες του», *I.E.E.*, τ. ΙΔ', σσ. 254-257· Ι. Κολιόπουλος, «Η κατάσταση στη Μακεδονία από το 1909 έως το 1912», *I.E.E.*, τ. ΙΔ', σ. 279· Κ. Βακαλόπουλος, *Οι Νεότουρκοι και Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1988· Λ. Μακάλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1910)*, Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, Αθήνα 1992, σ. 415· Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα 1997, σσ. 19, 25-26, 49-54, 57-59, 65-66, 68, 76, 81, 176· Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1999, σσ. 101, 106, 110, 116· V. Bérad, *La révolution Turque*, Paris 1909· H. Diamantopoulos, *La réveil de la Turquie*, Alexandria 1909.

η. Στο ίδιο βιβλίο υπογράφει ο:

Αθανάσιος Δημήτριου Οικονόμος, εγώ γράφω κανδυλανάπτης της εκκλησίας της Σκοτίνης 1933.

E. MHNAION NOEMBRIΟΥ, BENETIA -ΕΚΔΟΣΗ ΦΟΙΝΙΚΟΣ -1870

a. Ενθύμισεις ήλθεν στρατός πολὺς εις το ξηροκάμπι της λεπτοκαρνάς και έγινεν ορδήν ήταν 30 τριάντα νταμπούρια και ήφεραν μεγάλην ζίμιαν εις τα χωρία μας.

*1886 Μαΐ 22 Σκοτίναν
Παπαγεώργιος Ιωαννίδης*

Η πληροφορία αυτή του 1886 αναφέρεται σε εχθροπραξίες των Οθωμανών με αντάρτες της περιοχής του Ολύμπου, στην περιοχή Ξηροκάμπι που βρίσκεται στη Σκοτίνα, στα όρια με τη Λεπτοκαρνά.

β. Ο Ιωάννης Μπιλιάγγας έγινε νεοκόρος της Παναγίας το 1905 και ετελείωσε 1910 δηλαδή 5 χρόνους.

Πρόκειται για τον μετέπειτα Οικονόμο της Σκοτίνας.

γ. 21 Νοεμβρίου 1931 ημέρα Σάββατον τη εορτή των εισοδίων της Θεοτόκου δι' ενθύμιουν. ο καιρός χιονώδης έν όρεσιν μαλακότερος ενταυθα τω χωρίω μετά ραγδαίας βροχής και κρύει επαισθήτω

Θ. Π. Σακελλαρίου
21-11-31

ΣΤ. MHNAION IANOUAPIΟΥ, ΑΘΗΝΑΙ - ΕΚΔΟΣΗ ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ - 1926

α. Δημήτριος Καλαμάρας. Κτήμα του Ιερου Ναου Αγιου Γεωργίου: Εν Καλυβίοις τη 26η Οκτωβρίου 1937.

Τα Καλύβια είναι η περιοχή της σημερινής Σκοτίνας, στην οποία οι κάτοικοι της Άνω Σκοτίνας την περίοδο αυτή είχαν τις καλύβες τους, ως επί το πλείστον για ποιμενικές ανάγκες, ενώ ορισμένοι από αυτούς είχαν εκεί εγκατασταθεί μόνιμα.

β. Εν Λεπτοκαρνιά τη 5-6-48.

Αυτά τά γράφω γιά ενθύμιουν εφίγαμε από το χοριό μας Στάς 3-4-48 και ήρθαμε Στή Λεπτοκαρνιά Εγώ όπου γράφω ήμουννα στήν Εκατερίνη και ήρθα στη Λεπτοκαρνιά στας 10-4 και μέχρι τη Στηγμή ταύτην που τά γράφο βρισκόμαστε στή Λεπτοκαρνιά και έτσι τά γράφο γιά ενθήμηο ό ιήδιος χηρόγραφος.

Δημήτριος Θεωχάρου Παπαγεωργίου

Η καταγραφή αυτή μας υπενθυμίζει μία από τις τραγικότερες στιγμές της νεότερης ελληνικής ιστορίας, τον εμφύλιο πόλεμο¹⁵. Οι κάτοικοι της Σκοτίνας, λόγω της πιέσεως των ανταρτών, που είχαν για έδρα τους τον Όλυμπο, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να καταφύγουν, για μεγαλύτερη ασφάλεια, στην Κατερίνη και τη Λεπτοκαρυά. Τις πληροφορίες αυτές μας τις έδωσε ο ίδιος ο κ. Παπαγεωγίου Δημήτριος, ο οποίος μας ενημέρωσε και για άλλα στοιχεία που καταγράφονται στη μελέτη αυτή.

Z. MHNAION MARTIOU, AΘHNAI -EKLOSEIS SALIBEROY- 1926

a. Εν Σωτηρίω Ετεί 1945.

2 Μαρτίου οπότε έληξεν η παντελής εκστρατεία των κατακτητικών Γερμανικών Στρατευμάτων και η ένωσις του ελληνικού Εθνους.

εφημέριος Παπαγιάννης Μπιλιάγκας

Η ενθύμηση αυτή αναφέρεται στην απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς.

H. LEITOUPRIGIAI TOY IΩANNOY TOY XRYSOΣTOMOY, BASILEIOY TOY MEGALOU KAI TΩN PΡOHGIAΣMENΩN, AΘHNAI -EKDOΣH SALIBEROY- χωρίς χρονολογία

λειτουργία Ιερολογιωτάτου διακόνου Ιωάνν. Μπιλιάγκα¹⁶ χειροτονηθέντος τήν 25η Δεκεμβρίου 1937.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΟΥΚΟΥΣΑΣ

15. Για τον εμφύλιο πόλεμο και την εθνική αντίσταση στην Πιερία βλ. D. Eudes, *Oι κατετάνιοι, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1947-1949*, Αθήνα 1975, σσ. 336, 340-341, 346-347· Σ. Ηρωτόπατας Κικίτσας, *Χη Μεραρχία του ΕΛΑΣ. Εθνική αντίσταση στη Μακεδονία 1941-1944*, επιμ. N. Μάργαρης, Αθήνα 1978· Γ. E. Παπαγεωγίου, *Παραλειπόμενα της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 1981· Μιλτ. Τερζόπουλος - Ενθ. Χαλκίδης, *Ιστορική μαρτυρία, Παπά Λόχερ απολογήσου*....., Αθήνα 1984· Γ. Θαλής, *Εθνική αντίσταση. Δράση του 50ου τάγματος του ΕΛΑΣ*, Θεσσαλονίκη 1988· Βαγ. Καραδήμας, *Μας μιλούν οι νεκροί*, Σφενδάμη 1996· Θαν. Ανάγνος, *Στα κάστρα του αγώνα, Με το δημιούργατο στρατό της Ελλάδος*, Αθήνα 1998· Γ. Ρούσσος, *N.I.E.E.*, τ. Z', σ. 470.

16. Στον Ιωάννη Μπιλιάγκα αναφέρονται ορισμένες ενθυμήσεις που παρατίθενται στην εργασία μας, ενώ και ο ίδιος κατέγραψε αρκετές. Πρόκειται για μία από τις πνευματικές μορφές που ανέδειξε η Σκοτίνα. Χρημάτισε νεωκόρος του ιερού ναού της Κοιμήσεως Θεοτόκου από το 1905 έως το 1910. Χειροτονήθηκε διάκονος την 25η-12-1937 και υπηρέτησε ως εφημέριος της Σκοτίνας έως τον θάνατό του (1972). Υπήρξε ιερέας με παιδεία, ενώ ανέπτυξε αξιόλογη κοινωνική δράση. Διέθετε μία από τις λίγες προσωπικές βιβλιοθήκες που υπήρχαν στην περιοχή. Όταν απεβίωσε, ετάφη πίσω από το Ιερό του ναού του αγίου Γεωργίου Σκοτίνας. Ο τάφος του αποτελεί σημείο προσκυνήσεως των συγγενών και όλων των συγχωριανών του.